
Edvard Bull

Kriseforliket mellom Bondepartiet og Det norske Arbeiderparti i 1935*

Den avtalen som ble sluttet mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet i 1935, står ved innledningen til den lengste regjeringssperioden i norsk parlamentarisk historie. Det er et emne som kan studeres i mange slags perspektiv. Men her vil jeg begrense det sterkt: Jeg vil nøye meg med å prøve først å finne ut av hva som foregikk mellom de ledende politikerne i de to impliserte partiene, og dernest i noen grad å greie ut hvilke tanker de gjorde seg om det forliket de var med på å gjennomføre.

Det som skjedde rundt i landet, lar jeg ligge. Vi skal bare huske på at bakgrunnen var slikt som at omkring tredjeparten av de fagorganiserte gikk arbeidsløse, og at det var holdt rundt 50 000 tvangsauksjoner på bygdene fra 1921 til 1934. Jeg vil også bare minne om den dyptgripende omstilling som foregikk i hele den norske arbeiderbevegelse – fra «revolusjonær» til «reformistisk» politikk, for å si det skjematisk. Nettopp i 1935 ble den første moderne «hovedavtalen» mellom Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen vedtatt. Den var uttrykk for et nytt, fredeligere forhold mellom partene i arbeidslivet. Den kjensgjerning at den harde og åpne klassekampens tid var slutt i Norge, er en av forutsetningene for de politiske begivenhetene.

Det som skjedde i 1935, har ennå ikke vært gjenstand for mye forskning. Det fins en utrykt hovedoppgave om kriseforliket av Steinar Kjørheim, som har vært meg til hjelp på noen punkter. Og Arne Bjørnberg har behandlet regjeringsskiftet i sin bok om «Par-

lamentarismens utveckling i Norge», men han går ikke dypt inn i emnet.

Kildene er på den annen side mangfoldige. De opplagte tingene, som Stortingsforhandlinger og aviser, skal jeg ikke si noe om. Men hvilke muligheter fins det for å få greie på den del av handlingen som ble utspilt *i* eller *bak* kulissene?

Parti-arkivene er meget dårlig bevart. Bondepartiet tapte *alt* sitt under krigen, og Arbeiderpartiet tapte mye. Fra Arbeiderpartiets side har jeg likevel kunnet bruke et par utrykte kilder av stor verdi. Det er protokollen for stortingsgruppen, som riktignok ofte er ufullstendig og uklart ført, men som har så mye større interesse siden sentralstyrets og landsstyrets protokoller er borte. Og så har jeg fått låne en avskrift av Johan *Nygaardsvolds* dagbok fra 1934 og 1935. Den slutter 28. mars, en uke etterat hans regjering var dannet. Den er supplert med et notat som han skrev i London i 1944, om regjeringsdannelsen – slik han da husket den, uten å ha dagboka for seg.

I tillegg til dette har jeg så fått opplysninger fra en del av dem som sto nær sentrum for hendingene i 1935. På Bondepartiets side har jeg snakket med Jens *Hundseid*, som i 30-årene var partiets formann og parlamentariske fører, og med Hans *Holten*, som var partiets generalsekretær. Fra Arbeiderpartiets side har Einar *Gerhardsen* gitt meg opplysninger om hvordan tingene fortonte seg fra sentralstyrets synspunkt; han var medlem der helt siden 1923. Jeg har også fått enkelte opplysninger fra andre som sto *Nygaardsvold* nær i den avgjørende tida. Men om alt dette gjelder det sjølsagt at 23 år er lenge nok til at mye blir glemt eller forskjøvet i erindringen.

Det begivenhetsforløpet vi skal følge, består i en tilnærming mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet. Det begynte *etter* stortingsvalget i 1933. Denne valgkampen foregikk bare noen måneder etterat bonderegjeringen var styrtet, og tonen bar ennå preg av begivenheter som hadde gått for seg i *dens* tid, slikt som «Menstadslaget» og «Quislingsaken». Det var med andre ord bittert fiendskap mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet.

Men i mai 1933 var kriseforliket i Sverige gått i orden, «kohandeln» mellom Sosialdemokratene og Bondeförbundet. Det fikk

kanskje enkelte politikere til å tenke på noe lignende her i landet. Men det var likevel først selve valgresultatet om høsten som kom til å forandre forholdet mellom de to norske partiene.

Arbeiderpartiet vant 22 nye mandater på Stortinget, Bondepartiet tapte to. Men for Bondepartiet var det viktigste at Høire og Venstre var gått så mye tilbake at de ikke hadde flertall selv om de holdt sammen. Et borgerlig flertall var blitt avhengig av Bondepartiet; hvis det ikke fikk sin vilje, kunne det mer eller mindre åpent støtte Arbeiderpartiet. Det var en fristende parlamentarisk situasjon, som bondegruppen i høy grad kom til å utnytte, og som er en av hovedforutsetningene for kriseforliket. Alt ved åpningen av Stortinget i 1934 demonstrerte partiet sin nye maktstilling: De nektet å stemme på Hambro som førstepresident, stemte i siste omgang blankt, og sikret dermed at Nygaardsvold for første gang ble førstepresident.

Samtidig var Arbeiderpartiet i ferd med å forandre holdning til den parlamentariske politikken. På landsmøtet om våren 1933 lanserte Tranmæl slagordet om «Flertallet og regjeringsmakten til Arbeiderpartiet», og det ble mye brukt i valgkampen. Partiet hadde før vurdert det parlamentariske arbeid nokså lavt. Stortingets talerstol skulle først og fremst brukes til propaganda, som et hjelpemiddel til å bygge opp den organisatoriske makt utenfor Tinget. Parolen om regjeringsmakten tok sikte på en nyorientering her, den skulle gjøre partiets egne folk oppmerksom på at det var muligheter for å komme fram på den parlamentariske veien.¹

Valgparolen kombinerte «regjeringsmakten» med «flertallet». Men like etter valget skrev partiets sentralstyre til regjeringen Mowinckel og krevde å få regjeringsmakten straks, enda partiet jo ikke hadde fått flertall. Fra da av og fram til Nygaardsvold ble utnevnt, tok propagandaen stadig sikte på å få en arbeiderregjering. Det var særlig tilfellet i forbindelse med kommunevalget høsten 1934. I en av valgbrosjyrene het det da karakteristisk: «. . . i lengden kan ikke borgerskapet sabotere valgresultatet [av 1933], vi får en arbeiderregjering i nær fremtid. Tidspunktet for dens tiltredelse kan fremskyndes ved en klar seier for arbeiderpartiet nu ved kommunevalget.»²

Trass i denne agitasjonen er det ingen tegn til at sentralstyret, som hadde lansert den, hadde noen slags konkrete planer om

hvordan en slik mindretallsregjering skulle skaffe seg en parlamentarisk basis. Ennå i januar 1935 skrev partiformannen, Oscar Torp, en artikkel i «Samtiden», der han behandlet alle de borgerlige partiene som omtrent like klare motstandere. Bondepartiet hadde f.eks. valgt å forsvare det borgerlige samfunn istedenfor å være med på «nyrydding». Einar Gerhardsen mener i dag at sentralstyret i virkeligheten ikke hadde noen forhåpning om å få regjeringsmakten, og at de altså ikke hadde noen parlamentariske planer. For dem var det fremdeles propaganda det dreide seg om, ikke stortings-taktikk. Det står for Gerhardsen slik at det kom veldig *brått* på sentralstyret da partiet i mars 1935 plutselig *ble* regjeringsparti; og det virker helt sannsynlig at han husker riktig i dette.

Men i Arbeiderpartiets stortingsgruppe så forholdene annerledes ut. Av sentralstyrets 13 faste medlemmer var det bare to som også satt i Stortinget, Alfred Madsen og Magnus Nilssen, og ingen av dem hørte til partiets *innerste* lederkrets. På den måten var kontakten mellom sentralstyret og stortingsgruppen forholdsvis svak. Til dette kom enda et særskilt forhold nettopp i de første månedene av 1935, da regjeringsspørsmålet ble avgjort. Det ville vært rimelig at Oscar Torp som partiets formann hadde stått i stadig forbindelse med Nygaardsvold som parlamentarisk fører. Men Torp var fra nyttår 1935 valgt som ordfører i Oslo. Til den stillingen kom han nokså uforberedt, han hadde ikke engang vært menig bystyremedlem før. Han konsentrerte seg derfor intenst om kommunale saker i disse månedene. Og Nygaardsvold på sin side hadde nok aldri lyst til å blande sentralstyret inn i stortingspolitikken mer enn høyst nødvendig.³

Selv om det sto i Arbeiderpartiets lover at sentralstyret, eventuelt landsstyret, hadde rett til å bestemme «hvad der er partiets stilling» til Stortingets saker,⁴ ser det ut til at stortingsgruppen i praksis for det meste innrettet seg på egen hånd.

Alt før Stortinget åpnet i begynnelsen av 1934, var iallfall *Nygaardsvold* klar over at kravet om regjeringsmakten *kunne* bli realisert om ikke så lenge, og han grudde seg litt ved tanken på at han i så fall ikke kunne unngå å bli statsminister.

En kort stund kunne det se ut som regjeringskrisen skulle komme alt under trontaledebatten i januar 1934. Arbeiderpartiet stilte mistillitsforslag, og Bondepartiet foreslo en uttalelse om at

Stortinget ønsket en borgerlig flertallsregjering. Mowinckel erklærte at han ville ta avskjed som statsminister hvis de to forslagene fikk flertall til sammen. Men resultatet ble da bare at Hundseid trakk sitt forslag tilbake. Bondepartiet var med andre ord ikke ennå klar til for alvor å bryte ut av det borgerlige samarbeidet.

Men utover våren ble striden mellom partiene hardere, ettersom krisepolitikken kom til behandling. De tre borgerlige partiene holdt bare så vidt sammen. Bondepartiet fikk de andre med på *premisser* som sa at jordbruksprisene måtte bringes minst så høyt opp at de sto i samme forhold til industrivarene som i 1913, etter de offisielle engrospris-indeksene. Men i siste liten ville Venstre likevel ikke være med på å si dette helt bestemt i *vedtaks* form, og kløften mellom Bondepartiet og Venstre videt seg dermed ut.

Det var i mars 1934 at denne saken ble diskutert i Stortinget. I juni kom landbruksproblemene igjen, og denne gangen var regjeringens krisen virkelig overhengende. Landbruksministeren, Haakon Five, la fram et tillegg til budsjettproposisjonen, der han drøftet mange av de økonomiske jordbruksproblemene – men bare konkluderte med å foreslå en bevilgning på 250 000 kroner til bekjempelse av husdyrtuberkulose og smittsom kalvekasting. Dette var «kalvekastingsproposisjonen», et litt urettferdig navn forresten, siden den i realiteten var kombinert med lovforslag om kraftforårsjering, margarinavgift og revisjon av omsetningsloven for jordbruksvarer. Men det hele var iallfall rent utilfredsstillende for Bondepartiet, som reagerte voldsomt.

Hundseid satte fram en interpellasjon til statsministeren, der han spurte om regjeringen var oppmerksom på at de tiltak som var foreslått, ikke var tilstrekkelige, og «at forutsetningen dermed er brutt fra Regjeringens side for det samarbeid som Bondepartiet hittil har medvirket til».

I denne situasjonen ble det for første gang tatt opp en alvorlig forbindelse mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet – eller rettere sagt mellom de to partiførerne, Hundseid og Nygaardsvold. Flere ganger kom Hundseid inn på presidentværelset for å drøfte situasjonen med Nygaardsvold, «ja, han gikk enda så langt at han ga meg gode råd [om] hvordan jeg skulle avfatte min tiltredelseserklæring,» heter det i dagboka.

I Arbeiderpartiets stortingsgruppe ble det vedtatt å stille eget

mistillitsforslag, siden man ikke likefram ville stemme for det forslag som Hundseid rimeligvis måtte komme med. Men det var likevel ikke full enighet om å ta sikte på å danne regjering ved denne anledning. Noen i gruppen ønsket helst å «unngå regjeringsdannelse for vårt parti», siden man ikke kunne regne med tilstrekkelig tilslutning fra andre til partiets krisepolitikk. Spørsmålet om en ny bonderegjering ble derfor også ventilt. Hans Holten forteller at Hundseid en gang i denne tida ga ham i oppdrag å sette opp et forslag til navneliste for en slik regjering. Men i virkeligheten var Nygaardsvold neppe i stor tvil om at det var *han* som måtte danne den nye regjering hvis Mowinckel falt.

Det ser ut til at det var en ren slump som reddet Venstre-regjeringen denne gangen. Interpellasjonen skulle behandles i Stortinget 14. juni. Men da var Mowinckel blitt syk, og han ble liggende helt til et par dager før Tinget ble oppløst. Debatten måtte derfor utsettes. I mellomtida ble «kalvekastingsproposisjonen» behandlet i landbrukskomitéen, og det lyktes for Høire der å få i stand et kompromiss – det ble kalt et «kriseforlik». Men det var først og fremst en utsettelse: Stortinget vedtok enstemmig å be regjeringen legge fram en samlet plan for tiltak som kunne bedre jordbrukets lønnsomhet; og denne planen skulle legges fram så tidlig at den kunne komité-behandles mellom sesjonene, og altså være klar til Stortinget igjen kom sammen i januar 1935.

Under hele stortingsseksjonen 1934 var det landbruksspørsmålene som hadde skapt mest spenning. Og det er nokså tydelig at Nygaardsvold stadig strevde med å få sine partifeller over på en linje som Bondepartiet kunne akseptere her. Alternativet, hvis en først ville ha en arbeiderregjering, måtte jo være å komme til forståelse med Venstre. Men bare en eneste gang nevner Nygaardsvold i dagboka noe som kunne peke i den retning. Det gjelder en samtale han hadde med Five i februar, da de var inne på regjeringsspørsmålet. Men Nygaardsvolds kommentar er full av mistillit.

På møter i sin stortingsgruppe hevdet Nygaardsvold at man ikke måtte gi Bondepartiet en slik triumf som det ville være om Arbeiderpartiet stemte imot «viktige interesser for småprodusentene». Et par representanter fra Hedmark snakket om at «lønnsomhetsparolen», altså Bondepartiets politikk, hadde «god klang ut-

over bygdene». Og K.O. Bergsvik sa helt åpent at det var «feil at vi ikke fra først av prøvde å få et samarbeid med Bondepartiet om jordbruksspørsmålet». Dette var i mars, mens krisepolitikken ble komitébehandlet; men avstemningen i gruppen tyder da på at flertallet ennå ikke var villig til å møtes med Bondepartiet.

Senere i sesjonen arbeidet Nygaardsvold for å få tilslutning både til omsetningsskatt, margarinavgift, kraftfôr-avgift og melkesentralenes utjamningsavgift. Det siste spørsmålet, om melkesentralene, var et helt avgjørende punkt for bondeorganisasjonene; men det var bare så vidt at Nygaardsvold fikk gruppen med seg der, 27 mot 22 stemmer. Hadde den voteringen falt annerledes ut, ville kanskje alt samarbeid med Bondepartiet blitt umulig; for det ville brakt Arbeiderpartiet i skarp konflikt med jordbrukets samvirkeorganisasjoner.

Om høsten 1934 foregikk kommunevalget, som bekreftet at Arbeiderpartiet fremdeles sto minst like sterkt som ved stortingsvalget året før. Og straks Stortinget trådte sammen over nyttår, ble regjeringsskrisen akutt. Høyre, Bondepartiet og statsminister Mowinckel utvekslet noter, som ble offentliggjort i avisene. Med Hambro som meglar kom det i gang forhandlinger mellom de tre borgerlige partiene, i Handelsstandens lokaler. Men Bondepartiet stilte så stramme krav om kontroll med regjeringen at det hele strandet.⁵

Under frontaledebatten var da situasjonen tilsynelatende den samme som året før: Et klart mistillitsforslag fra Arbeiderpartiet og et forslag om borgerlig samlingsregjering fra Bondepartiet ville til sammen få flertall. Men etter de forhandlingene som nettopp var ført, kunne Bondepartiet denne gang ikke trekke sitt forslag tilbake. Partiets hovedstyre hadde dessuten nettopp, med 48 mot 4 stemmer, gitt stortingsgruppen i oppdrag å drive fram sitt forslag, selv om det i praksis skulle føre til en arbeiderregjering.⁶ Mowinckel valgte derfor et annet standpunkt enn året før. Han hevdet nå at det ikke fantes noe alternativ til hans egen regjering. Naturligvis var det teoretisk mulig at Arbeiderpartiet kunne gå inn i et «kartell» med et annet parti. «Men i dette øieblikk er det ikke, og jeg vet ikke at det har vært, noget som helst tegn til [at] så har vært tilfelle». Derfor ville Mowinckel bli sittende, selv om han fikk et såkalt «negativt flertall» imot seg. Det standpunkt fastholdt han,

enda både Hundseid og andre av Bondepartiets folk tydelig nok sa fra at de nå *foretrakk* en regjering av Arbeiderpartiet framfor en venstre-regjering – når det altså ikke var råd å få Venstre med i en borgerlig *flertalls*regjering.

I denne situasjon tok Hundseid og Nygaardsvold opp igjen sin forbindelse, de snakket «om et eventuelt samarbeid når regjeringen var felt», heter det i Nygaardsvolds dagbok.⁷ Men Mowinckel ble altså sittende – eller, for å si det med Olav Oksviks malende uttrykk: Regjeringen hang i gesimsen, og det var neppe noen blivende plass i lang tid, «iallfall ikke for eldre folk».⁸

Like etterat frontaledebatten var avsluttet, kom så det dokument som mer enn noe annet drev Bondepartiet over mot Arbeiderpartiet. Det var den berømmelige St.meld. Nr. 18 (1935), utarbeidet av Landbruksdepartementet, dvs. av Five. Dette skulle være den samlede plan for bedring av jordbrukets lønnsomhet som Stortinget enstemmig hadde krevd året i forveien. Men den kom først noen uker etter at Stortinget var trådt sammen, og var altså ikke blitt komitébehandlet mellom sesjonene, slik stortingsvedtaket hadde forutsatt. Dessuten var det i virkeligheten ingen *krise*-politikk Five presenterte. Han understreket at de verste økonomiske vanskene var over, landbruksprisene hadde begynt å stige. Derfor kunne korntrygden *reduseres*. I stedet for statstiltak som kunne bringe prisene raskt oppover, la han vekten på mer faglig opplysningsarbeid og annet som kunne gjøre det mulig for bøndene å rasjonalisere driften, slik at produksjonen kunne lønne seg selv om prisene var lave. Five var dessuten skeptisk overfor melkesentralene og de andre samvirkeorganisasjonene i landbruket. Siden de hadde fått lovfestet rett til å kreve opp avgifter av produsentene, ville han legge dem inn under statskontroll, ved at regjeringen skulle oppnevne medlemmer av omsetningsrådet og andre organer som hadde ansvar for disse avgiftene.

Regjeringsskiftet i 1935 innledet Arbeiderpartiets langvarige regjeringstid. Mens den første arbeiderregjeringen under Chr. Hornsrud bare ble sittende i 18 dager, var Johan Nygaardsvold regjeringssjef i 10 år, derav halvparten av tida i eksil i London.

Bildet viser Johan Nygaardsvold på vei ut av slottet i 1936.
(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Fives politikk kunne tenkes å ha gunstige virkninger på lang sikt. Men Bondepartiets folk ville ha bedre lønnsomhet og høyere priser øyeblikkelig. De ville ikke ha flere kurser, men høyere melkepris. Og her var motsetningen så skarp at situasjonen ble helt klar: Hvis Mowinckel ikke ville la Five og hele hans politikk falle, måtte Bondepartiet styrte regjeringen ved første anledning. Den anledningen var finansdebatten 14. og 15. mars.

Foran denne debatten var stillingen slik at Høire og Venstre holdt sammen om regjeringens budsjettforslag, som bl.a. inneholdt 42 millioner til krisebevilgninger. Arbeiderpartiet foreslo ytterligere 60 millioner. Og Bondepartiet kom i siste liten med et forslag om en omsetningsavgift på 30 millioner utenom regjeringens budsjett; av disse 30 millionene skulle riktignok bare ti gå til direkte krisehjelp; ti andre millioner skulle brukes til å lette kommunenes økonomi, og de siste ti millionene skulle erstatte en øking av statsgjelda som Mowinckels regjering hadde regnet med.

I denne situasjonen kunne ikke Mowinckel lenger holde på sitt standpunkt fra frontaledebatten, at Arbeiderpartiet og Bondepartiet bare dannet et negativt flertall, som ikke kunne gi grunnlag for en ny regjering. Han måtte nå regne med at Arbeiderpartiet subsidiært ville stemme for de fleste av Bondepartiets bevilgningsforslag, selv om partene kanskje ikke kunne bli enige om dekningsmåten. Hvis det gikk slik, ville regjeringen helt miste den finansielle ledelsen. Derfor valgte Mowinckel å søke døden for egen hånd, som det ble sagt i debatten.⁹ Han tok ordet foran alle andre og foreslo at Stortinget skulle forplikte seg til ikke å vedta noen forhøyelse av budsjettet som ville gjøre nye skatter eller lån nødvendige. *Det* kunne hverken Arbeiderpartiet eller Bondepartiet gå med på. Mowinckels forslag ble forkastet med 94 mot 55 stemmer, og regjeringen søkte avskjed.

Historien om det som foregikk mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i selve denne krisesituasjonen, foreligger i to versjoner. Begge partienes offisielle fremstilling går ut på at det ikke var noen forhandlinger mellom dem før Nygaardsvolds regjering alt var dannet. Slik ble saken fremstilt i krisedebatten i Stortinget,¹⁰ og senere i partienes publikasjoner.¹¹ På den annen side gikk det i samtida rykter om at de to partiene forhandlet og var kommet til mer eller mindre fullstendig enighet *før* Mowinckel ble felt, og et

slikt rykte har holdt seg siden. I sin artikkel om Nygaardsvold i Biografisk Leksikon er Koht temmelig nær ved den uoffisielle versjonen, når han sier at «grunnlaget for et slikt forlik var lagt på forhånd gjennom samtaler» mellom Nygaardsvold og Hundseid; og en gjennomgåelse av kildene viser at dette er en helt korrekt oppsummering av forløpet.

Nygaardsvold gir sjøl opplysninger om saken både i dagboka og i notatet fra 1944. Etter dagboka er det på det rene at han 4. mars – ti dager før finansdebatten begynte – hadde «en lang samtale med Hundseid om regjeringskrise og et eventuelt samarbeid mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet. Han var villig til å gå med på et slikt organisert samarbeid, bare vi ville være med på å sikre landbruket bedre vilkår. Disse vilkår forsto jeg var: Høy korntrygd, kr. 3,- pr. kg for smør og fri utvikling for melk-, flesk- og eggcentralene. Jeg forstår det slik at Bondepartiet nu mener å ha oss i gleksen. De vil gå med på noe forhøyet bevilgning til krisen, men så skal vi til gjengjeld gå med både på en omsetningsskatt og alt hva de forlanger til landbruket.»

I London i 1944 ga Nygaardsvold saken en litt annen betoning. Også der fortalte han om møtet med Hundseid. Men han understreket nå særlig at det ikke ble sluttet noen forhåndsavtale mellom partiene, og at Bondepartiets stortingsgruppe hadde avslått å forhandle før den nye regjering var dannet. Forskjellen mellom de to fremstillingene henger vel sammen med at notatet fra 1944, i motsetning til dagboka, tydelig er skrevet med tanke på at det skulle leses av andre. Derfor er det naturlig at Nygaardsvold her tøyde seg et stykke i retning av den offisielle fremstilling av kriseforlikets historie, ved å understreke hvor lite som var avtalt på forhånd.

Det er også sikkert nok at det ikke forekom *formelle* forhandlinger. Uten å kjenne Nygaardsvolds notat, har Hans Holten fortalt om bondegruppens vedtak, at den ikke ville forhandle før regjeringsskiftet var avsluttet. Og i protokollen for Arbeiderpartiets stortingsgruppe fins ingen spor av slike forhandlinger.

Likevel viser Nygaardsvolds dagbok at han og Hundseid hadde skaffet seg ganske god greie på hvor de hadde hverandre *personlig*. Hundseids muntlige opplysninger nå bekrefter også dette. De må begge ha vært overbevist om at det ville lykkes å bli enige når

de kom til den konkrete oppstillingen av budsjett og lovforslag – og at de ville få sine partier med seg. Og de var bestemt på at de ville provosere regjeringskrise, hvordan enn Mowinckel stilte seg i finansdebatten. Derfor avtalte de en meget utfordrende innledning til den debatten: Regjeringen ba om å få den utsatt i fire dager for å få ferdig en samlet finansiell oversikt. Presidentskapet vedtok med tre mot tre stemmer å avslå anmodningen. Det var Arbeiderpartiet og Bondepartiet som sto sammen, og Nygaardsvold drev avslaget igjennom med sin dobbeltstemme. Han skrev i dagboka at det var «en fornærmelse mot regjeringen», men «når man vil en regjering til livs, så bruker man både fine og ufine midler».

De *formelle* forhandlingene om kriseforliket ble først opptatt 28. mars, en uke etter at den nye regjeringen var tiltrådt.¹² Da møtte Nygaardsvold sammen med finansminister Indrebø, sosialminister Bergsvik og landbruksminister Ystgaard. Det var med andre ord regjeringen, ikke stortingsgruppen, som forhandlet. På den andre siden var det derimot Bondepartiets stortingsgruppe som valgte forhandlerne: Hundseid, Sundby, Moseid og Langeland. I senere møter deltok av og til andre forhandlere.

Ved åpningen av disse forhandlingene visste ikke Nygaardsvold *nøyaktig* hvor langt han kunne få Bondepartiet til å godta Arbeiderpartiets kriseplan. Den gikk jo til sammen ut på vel 60 millioner. Nygaardsvold åpnet med å foreslå 45 millioner, som skulle finansieres i tre like deler av omsetningsskatt, direkte skatt og lån. Det er det siste han har notert i dagboka. Men han kan ikke ha trodd på at dette forslaget skulle lykkes. For dagen før er det protokollert i stortingsgruppen at han der redegjorde for saken og håpet på å få Bondepartiet med på 35 millioner, men at dekningsmåten var usikker ennå. Sluttresultatet ble omkring 30 millioner.

Noen formell, skriftlig avtale ble aldri satt opp. Men resultatene av forhandlingene ble gjennomført, først med den nye regjeringens proposisjon om tilleggsbudsjett, og så i innstillingen fra den spesialkomiteén som behandlet proposisjonen. Bondepartiet nektet å gå med på å ta opp lån. Derfor måtte tilleggsbudsjettet dekkes med 17,5 mill. i omsetningsavgift og 13 mill. i direkte skatt. Av disse pengene gikk imidlertid 5 mill. til å sette ned avgifter som Venstre-regjeringen hadde regnet med, og de egentlige krisebevilgningene ble altså tilsvarende mindre. Men på den andre siden skulle det i

tillegg gis statsgarantier opp til 5 mill. for lån til ny industri eller for å hindre at gamle bedrifter måtte stoppe.

Utenom budsjettet, men som ledd i kriseforliket, kom andre tiltak, som vesentlig svarte til Bondepartiets «lønnsomhetslinje» i jordbruket. Først og fremst gjaldt det å regulere smørprisen oppover, og dermed prisen på «produksjonsmelk». Det skjedde bl.a. ved en kraftfôr-avgift, som ble holdt utenfor statsbudsjettet, og som ble brukt til å subsidiere prisene. Avgiften hadde dertil en tilsvarende hensikt som kraftfôr-rasjoneringen før: å begrense fôrimporten og dermed husdyrholdet, for å gjøre det lettere å heve prisene. Fortsatt margarinavgift, kombinert med smørinnblanding i margarinen skulle også virke på smørprisene. Endelig la den nye regjeringen til side Fives planer om å senke korntrygden og om statskontroll med melkesentralene og de andre samvirkeorganisasjonene i landbruket.

I det hele fikk Bondepartiet gjennomført det meste av de tiltakene det hadde arbeidet for i landbrukspolitikken. Men til gjengjeld måtte partiet gi opp første post av sitt valgprogram fra 1933, som lød slik: «Ved streng sparsomhet må budsjettene tvinges ned. Effektiv nedbetaling av statsgjelden.» Og det parti som hadde stått striest imot arbeiderbevegelsen i sin propaganda, måtte slippe en arbeiderregjering til roret. Arbeiderpartiet på sin side måtte nøye seg med et tilleggsbudsjett på ca. 30 mill., istedenfor de 60 mill. det hadde foreslått. Det måtte finne seg i å dekke utgiftene med en alminnelig omsetningsavgift som ramte alt alminnelig forbruk, istedenfor med lån. Det måtte gå med på en form for støtte til jordbruket som ga mest til dem som hadde mest smør og korn å selge. Mer eller mindre underforstått var det naturligvis også at partiet måtte gi avkall på sosialisering og avrustning – men det var nå langt på vei oppgitt før kriseforliket.

Hvordan vurderte så politikerne sjøl dette forliket?

Vi kan konstatere at det innenfor begge partiene var *tre* tankeretninger som gjorde seg gjeldende overfor samarbeidet med de gamle motstandere. Én retning oppfattet samarbeidet som et farlig avvik fra partiets rene linjer – eller kanskje likefram som svik. En annen retning aksepterte forliket som et praktisk arrangement, som kunne være lønnsomt for begge parter i den aktuelle situasjon, men

uten videre konsekvenser. Og så var det en tredje retning som så forliket som innledningen til et varig forbund, bygd på et fellesskap mellom arbeidere og bønder, de to hovedgruppene innenfor «det arbeidende folk».

Disse tankeretningene svarer ikke til klart atskilte fraksjoner innenfor partiene. De blandet seg tvert imot ofte hos en og samme mann. Nygaardsvold var f.eks. ikke sjøl uten bekymring for de rene prinsipper, iallfall da han *begynte* på veien til kompromisset. Da han i januar 1934 var valgt som stortingspresident og hadde bedt Gud bevare Korngren og fedrelandet, skrev han i dagboka at han følte seg som «en våt hund» når han slik var med på å bryte partiets gamle holdning til kongehuset. Og han sluttet med en henvisning til et svensk vers: «Vi får håpe at vi ikke for alvor rullar vårt røda banner rundt stången.» Men det var naturligvis andre som ga sterkere uttrykk for slike følelser enn Nygaardsvold.

Under debatten om arbeiderregjeringens tiltredelseserklæring – dagen før forhandlingene med Bondepartiet formelt begynte – var det bare partiførerne som hadde ordet, pluss én menig stortingsmann, småbruker Albert Moen fra Nord-Trøndelag. Det han ville ha fram, var nettopp en advarsel mot alliansepolitikken. Den kunne vel gi øyeblikkelige fordeler, «men man skal ikke ta skade på sin sosialistiske sjel.» Han påsto at «den alt overveiende revolusjonære del av vårt partis medlemmer» ikke ville ha noen «kjøpslåen eller allianse med borgerpartiene». Eksempelene fra Danmark og Sverige fristet ikke ham, for «det er noget vanskelig å kunne øine konturene av den sosialistiske stat både i Sverige og Danmark».

Men hverken Albert Moen eller andre hadde noen alternativ politikk å foreslå. Det ble riktignok holdt fellesmøter av stortingsgruppen, Landsorganisasjonens sekretariat og Arbeiderpartiets landsstyre eller sentralstyre både like før regjeringsskrisen og mens Nygaardsvold holdt på å sette sammen sin regjering. Men det er ingenting som tyder på at det var alvorlig uenighet på noen av møtene, bortsett fra ett punkt: Nygaardsvold hadde bare tiltenkt den faglige ledelsen én representant i regjeringen, nemlig Trygve Lie. De krevde å få *to*, og så måtte han motvillig gå med på å ta inn også Alfred Madsen. Men noe prinsipielt innhold hadde den striden ikke.

Også i Bondepartiet fantes det en retning som oppfattet alliansepolitikken som en farlig utglidning, men heller ikke der ble det til noen alvorlig opposisjon. Hans Holten har bevart et sterkt inntrykk fra ett av de avgjørende møtene i stortingsgruppen: Det var mange fromme og konservative folk der, som *våndet* seg over å skulle slippe fram en arbeiderregjering; men samtidig var de moralsk indignert over venstreregjeringen, som de mente hadde *sveket* det borgerlige kriseforliket fra 1934. Til slutt var det da bare en eneste stemme i gruppen mot det standpunktet som ble vedtatt, og selv denne ene ble snart etter overbevist om at forliket med Arbeiderpartiet var riktig politikk.

Den sterkeste motstanden i Bondepartiet kom fra redaktør Aadahl i «Nationen», hovedorganet. Dagen etterat Mowinckel var felt, skrev han at han ikke kunne gå inn for Bondepartiets linje: «Vi klarer ikke å gjøre vold på vårt instinkt.» Men i august skrev han «at noen støtte for vår opfatning av stillingen har vi iallfall ikke merket hittil». Og da Bondepartiet i begynnelsen av september holdt et stort fellesmøte på Klekken av hovedstyret, partipressens redaktører og fylkessekretærene fikk stortingsgruppens holdning tilslutning mot en eneste stemme, redaktør Aadahls egen.¹³

I virkeligheten ser det ut til at det var en stemning av lettelse i Bondepartiet etter regjeringsskiftet. Selv «Nationen» skrev alt i april om at «det går en lysning over landet, de fleste føler sig allerede meget bedre». Og da tilleggsbudsjettet forelå, var Aadahl lettet også på egne vegne: «Vi hadde ærlig talt ventet oss noe verre», skrev han. Det minner om Oksviks uttalelse om hvordan folk hadde grudd seg for den avgrunn som skulle åpne seg når Arbeiderpartiet slapp til; «men når de fikk kikket ned der, så oppdaget de først hr. Nygaardsvold – han var bred og smilende og så ikke så farlig ut, han fylte nesten avgrunnen på en måte».¹⁴

Hvem det var som mest positivt gikk inn for forliket mellom de to partiene, kan vi ikke lett fastslå. Det er tydelig at begge partiførerne *ønsket* det, men de kan naturligvis være tilskyndet til det av andre som kildene forteller mindre om. I samtida var det noen som mente at det var et «Møre-triumvirat» som først og fremst drev forliket igjennom. Det skulle være Nils Trædal av Bondepartiet, Oksvik av Arbeiderpartiet og Bondepartiets generalsekretær Holten som tredjemann.¹⁵ Kildene gjør det ikke mulig å konstatere

hvor sterk innflytelse disse tre hadde. Men det er iallfall sikkert at de støttet alliansepolitikken. De var nok også sterkt preget av den tankegangen som gikk ut på at Arbeiderpartiet og Bondepartiet hadde *varige* felles interesser. I trondaledebatten i januar 1935 snakket Oksvik om «at før eller siden må det hende her i landet at det blir skapt et politisk forlik mellom bønder og arbeidere», for de hadde en «gjensidighetsinteresse», og de måtte stå sammen om vi skulle få «en stabil samfunnsmakt».

Det er mye som tyder på at idéen om en naturlig, varig allianse mellom arbeidere og bønder var sterk også hos Nygaardsvold sjøl. Folk som kjente ham i 30-årene har iallfall det inntrykket.¹⁶ Han var inne på tanken i trontaledebatten i januar 1935. Og da kriseforliket var blitt en kjensgjerning, snakket han i Stortinget om at «den organiserte arbeiderklasse» bare kunne bedre sine kår varig når den kom i «samarbeid med den organiserte bondeklasse». «Arbeidere og bøndene er de som må stå sammen her i landet.»¹⁷

På den andre siden talte Hundseid nettopp på samme måten. På Eidsvoll 28. juli sa han: «Det blir bondereisningen og arbeiderreisningens folk som blir de bestemmende og ledende i fremtidens politikk . . . Vi er et bonde- og arbeiderfolk, derfor bør også bøndene og arbeiderne ha makten i dette land.»¹⁸ Begge førerne tok med andre ord fram de magiske ordene som kunne skape *stemning* omkring forliket.

Et uttrykk for at mange oppfattet forliket som innledningen til et *varig* forhold, må det også være når begge partienes representanter begynte å forsvare det *andre* partiets synsmåter. Arbeiderpartiet aksepterte f.eks. først omsetningsskatten som et uunngåelig onde, for å få Bondepartiet med på krisebevilgninger. Nygaardsvold snakket om den som «så lite smakelig som man overhodet kan få uttrykt det». Men Sverre Støstad, Nygaardsvolds etterfølger som formann for stortingsgruppen, argumenterte alt i den samme debatten om tilleggsbudsjettet med at omsetningsskatten iallfall var bedre enn både kaffe- og sukkertoll og andre tenkelige finansieringsmåter. Og når noen klaget over at korntrygden og tilskuddene til smør- og melkeprisene vesentlig var til hjelp for storbøndene, svarte Støstad at dette var «nokså galt resonnert». De lave lønnin-gene for jordbruksarbeiderne var for en stor del «betinget av den dårlige lønnsomhet i jordbruket». Når lønnsomhetslinjen ble gjen-

nomført, ville derfor også landarbeiderne få bedre muligheter for å heve sin levestandard.

På tilsvarende måte begynte Bondepartiets folk å argumentere positivt for bevilgningene til offentlige arbeider, der de hadde godtatt Arbeiderpartiets linjer. I deres fraksjonsuttalelse om tilleggsbudsjettet het det f.eks. at slike bevilgninger «bringer midler tilbake til de deler av landet hvor inntektene etter hvert er tørret ut», og de vil virke som «et økonomisk overrislingsanlegg». De overtok også Arbeiderpartiets argumentasjon når de forklarte at arbeidsløsheten svekket kjøpekraften overfor jordbruksvarer, og at bevilgninger som reduserte arbeidsløsheten, derfor også var til hjelp for bøndene. Når Støstad så smått begynte å forsvare omsetningsskatten, gjorde Hundseid gjengjeld med å forsvare økingen av den direkte skatt: Det er «ikke mer enn rimelig at de som tjener godt, er med og betaler noget for å skaffe arbeid og eksistensgrunnlag for dem som intet har».

Det er umulig å vite hvor tungt idéen om et varig forbund mellom bønder og arbeidere veide for de enkelte politikere. Men alt tyder på at behovet for et praktisk brukbart kompromiss veide tyngst. Det *vanligste* forsvaret for kriseforliket gikk også ut på dette: Vi *måtte* ta f.eks. økingen av den direkte skatt – eller omsetningsskatten – fordi vi til gjengjeld fikk en rekke ting vi ønsket.

Behovet for kompromiss var en virkning av selve den økonomiske krisen, som riktignok *hadde* passert bunnen, men som ennå preget stemningen i landet. Politikere på begge sider ble skremt av slike ting som «Bygdefolkets Krisehjelp», som ikke minst skapte uro i Hundseids fylke, Telemark.¹⁹ Selv Bondelaget vedtok på sitt årsmøte sommeren 1934 en mystisk trusel til «Riksmaktene» om at «vonløyse og vanmakt kan føre endog det norske bondefolk inn på veier det aldri har tenkt å vandre» – det var helst nazistiske veier det da var tale om.²⁰

Hvis Arbeiderpartiet eller Bondepartiet på en slik bakgrunn skulle få gjort noe konkret med parlamentariske midler, *måtte* de møtes. Fives landbrukspolitik *skjøv* Bondepartiet bort fra Venstre. Den var helt bestemt av det syn at krisen, som alle kriser før, ville gå over av seg sjøl. Og Mowinckel støttet Five ut fra det samme grunnsyn: «Vi prøver . . . ut fra vår gamle liberale tro . . .

å reise en fane *mot* strømmen.»

Den generasjonen av landbrukslærere som hadde overtatt ledelsen av Bondepartiet da Johan Mellbye trakk seg tilbake fra Stortinget i 1930, var absolutt imot denne liberalismen. Gjennom samvirkeorganisasjoner og med statsstøtte ville de *regulere* næringslivet. For dem var liberalismens tid omme. «Den frie konkurranse holder på å bli en frihet til undergang», sa Hundseid.²¹

Disse politiske forholdene er tilstrekkelige til å forklare Bondepartiets holdning. Det er ikke nødvendig å trekke inn de *personlige* motsetningene til enkelte av Venstres ledere, selv om også de var sterke.

Men da først den nye økonomiske politikken hadde fått feste gjennom kriseforliket i 1935, og et nytt forlik i 1936, viste det seg riktignok at også Venstre var villig til å samarbeide med Arbeiderpartiet i mange tilfelle. Dermed gikk alliansen fra 1935 i oppløsning, for da ble det mer fordelaktig for arbeiderregjeringen, som Nygaardsvold sa, «å ta stemmene i det frie marked.»²²

Noter

- * Prøveforelesning for doktorgraden ved Universitetet i Oslo 24. september 1958, oppgitt emne.
- Artikkelen ble første gang trykt i *Historisk Tidsskrift*, hefte 2, 1959, s. 121–139, og den gjengis uforandret her – bortsett fra et par feil som er rettet.
- 1 Einar Gerhardsen, som var med på den påsketuren hvor planen om «regjeringsmakt-parolen» ble lagt, forklarer (17.9.1958) at denne nettopp hadde en slik hensikt.
- 2 Brosjyren «Med Det norske arbeiderparti ut av krisen».
- 3 Oppl. av Einar Gerhardsen, som var sekretær i Oslo Arbeiderparti og derfor nesten daglig var sammen med ordføreren.
- 4 Lovenes § 15, 4, vedtatt av samlingskongressen 1927. Se *DNA; samtlige landsmøtebeslutninger . . . 1912–1933*, utg. ved Håkon Meyer, s. 119.
- 5 *Arbeiderbladet*, 17.–21. jan. og 16. febr. 1935. Mowinckel i trontaledebatten (*St. tid.* s. 6)
- 6 *Håndbok for tillitsmenn, ved Bondepartiets sekretariat*, s. 60 (utgitt til valget 1936). *Nationen*, 5. og 7. aug. 1935
- 7 Dagboka er her ført noe forsinket. Trontaledebatten i januar er først omtalt 2. mars.
- 8 Sitert etter Oksviks egen gjengivelse av uttalelsen i debatten om arbeiderregjeringens tilleggsbudsjett 5.–12. juni.
- 9 Av Sverre Støstad
- 10 Se Hambros og Støstads innlegg.
- 11 *Håndbok for tillitsmenn* (se note 6), s. 80. Olav Vegheim, *Fra kaos mot plan i Norge*, s. 67 (utg. av DNA til valget 1936). Gabriel Moseid i Bondepartiets valgavis *Arbeidsliv*, nr. 3, okt. 1936

- 12 Datoen fra Nygaardsvolds dagbok, som likevel her er feil satt til 27. mars; den riktige dato framgår av at han nevner at dagen er kronprinsesse Märthas fødselsdag.
- 13 *Nationen*, 16., 20., 22., 23., 25. mars, 31. juli, 5., 7., 31. aug., 4., 5., og 7., sept. 1935. Holtens oppl.
- 14 *Nationen*, 6. og 27. april 1935. Oksvik i debatten om tilleggsbudsjettet.
- 15 Holtens oppl.
- 16 Oppl. fra Støstad, red. Håkon Hoff og Hans Holten.
- 17 Nygaardsvold i debatten om tilleggsbudsjettet.
- 18 *Nationen*, 31. juli 1935
- 19 Hundseids og Holtens oppl. *Protokoll over DNA's landsmøte 1933*, Oslo 1934
- 20 *Nationen*, 23. juni 1934
- 21 I finansdebatten 1935
- 22 Hundseids og Holtens oppl.

Der Krisenkompromiss zwischen Bauernpartei und Arbeiterpartei im Jahre 1935

Der Krisenkompromiss zwischen Bauernpartei und Arbeiterpartei (DNA) ermöglichte Johan Nygaardsvold 1935, die erste permanente DNA-Regierung zu bilden, und damit die längste Regierungsperiode in der Geschichte des Parlamentarismus in Norwegen einzuleiten. Der Artikel, ein unveränderter Nachdruck aus der norwegischen Historischen Zeitschrift (1959), hat die Handlungen der führenden Politiker beider Parteien zum Gegenstand, nicht den sozialen Hintergrund (ca. 1/3 der Gewerkschaftsmitglieder waren erwerbslos, zwischen 1921 und 1934 fanden in der Dörfern ca. 50 000 Zwangsversteigerungen statt).

Bauernpartei und Arbeiterpartei waren bittere politische Gegner. Die DNA hatte nie nach der Regierungsmacht gestrebt solange sie nicht die notwendige Macht zur Durchführung einer sozialistischen Politik hatte. Vor der Parlamentswahl 1933 lancierte sie dennoch die Parole «Mehrheit und Regierungsmacht für die Arbeiterpartei». Obwohl sie keine Mehrheit erhalten hatte, agitierte sie nach der Wahl für eine Regierungsübernahme. Die parlamentarische Mehrheit der liberalen Regierung war von der Unterstützung durch die Bauernpartei und die Konservativen abhängig. Die Bauernpartei ver-

suchte ohne sonderlichen Erfolg, von der Regierung Massnahmen gegen die Agrarkrise zu erreichen. Die DNA dagegen war bereit, der Bauernpartei entgegenzukommen. Durch informelle Gespräche zwischen Nygaardsvold und dem Führer der Bauernpartei, Jens Hundseid, wurden die gegenseitigen Standpunkte geklärt.

Bauernpartei und DNA bildeten eine neue Mehrheit, durch die die liberale Regierung gestürzt wurde. Die Regierung Nygaardsvold trat am 20.3. 1935 ihr Amt an. Durch den Krisenkompromiss wurde der grösste Teil der Agrarpolitik der Bauernpartei durchgeführt. Als Gegenleistung musste die Partei ihre Finanzpolitik und ihren starken Anti-Sozialismus aufgeben. Die DNA erreichte, dass die Bewilligungen für öffentliche Arbeiten erhöht wurde, allerdings in bescheidenerem Umfang als die Partei wünschte.

In beiden Parteien gab es drei Strömungen zum Krisenkompromiss: Er konnte als gefährliche Abweichung von oder gar als Verrat an den reinen Linien der Parteien aufgefasst werden. Er konnte als praktisches Arrangement ohne weiterreichende Konsequenzen interpretiert werden. Aber er konnte auch als Einleitung zu einer prinzipiell richtigen und dauernden Gemeinsamkeit von Arbeitern und Bauern

gesehen werden. In keiner der Parteien gab es sonderlichen Widerstand gegen den Kompromiss. Dennoch wahrte die Zusammenarbeit nur zwei Jahre. Danach übernahm die liberale Partei Venstre die Rolle als wichtigste parlamentarische Stütze der Minderheitsregierung.

Der Artikel basiert u. a. auf Protokollen der DNA-Fraktion, Nygaardsvolds Tagebuch und Gesprächen mit führenden Akteuren.